

ФЕНОМЕН СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ У ЧИННОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Зеліско А.В.,

докторка юридичних наук,

професорка,

провідний науковий співробітник,

Науково-дослідний інститут приватного права

і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака

НАПрН України

ORCID: 0000-0002-1899-407X

Зеліско А.В. Феномен сільськогосподарських кооперативів у чинному законодавстві України: цивільно-правові аспекти.

У статті розглядається проблема правового регулювання сільськогосподарських кооперативів, що сформувалася в силу прийняття нового законодавчого акта «Про сільськогосподарську кооперацію». Автор розглядає вказану проблему у площині відсутності системності правового регулювання кооперативів та наголошує на тому, що сільськогосподарські кооперативи відповідно до чинного законодавства є відмінними від інших кооперативів, що функціонують в Україні.

Сформована автором теза про відмінність сільськогосподарських кооперативів заснована на особливих їх правових характеристиках: правовий режим майна, особливості управління та особливості об'єкта права власності членів сільськогосподарського кооперативу. У статті критикується вказівка спеціального акта, згідно із якою на сільськогосподарські кооперативи не поширюється дія норм Закону України «Про кооперацію».

Автором наголошується на тому, що така ситуація суперечить логіці правового регулювання кооперативів. За законами юридичної техніки, Закон «Про кооперацію» є загальним щодо новоприйнятого нормативного акта. Відповідно, останній має ґрунтуватись на їх положеннях і їм відповідати, так як покликаний регулювати лише кооперативи у сфері сільськогосподарської діяльності. Попри це, норми даного Закону за своїм змістовим навантаженням виглядають так, ніби означених загальних щодо нього нормативних актів не існує.

У статті базовим є твердження, що чинне законодавство встановлює кардинальні зміни статусу сільськогосподарських кооперативів. Зокрема, законодавець відмовляється від конструкції пайового фонду, замінюючи його статутним капіталом. Як наслідок, відбувається

технічна заміна об'єкта права власності члена кооперативу з пая на частку у статутному капіталі. Аналогічний механізм трансформації стосується і запроваджених патронажних дивідендів, якими є частина фінансового результату (прибутку) сільськогосподарського кооперативу, що діє з метою одержання прибутку. Викладений автором аналіз чинного законодавства став основою для висновку, що є нова спеціальна форма кооперативу – кардинально відмінна від існуючих видів кооперативів.

Ключові слова: юридична особа, вид юридичної особи, організаційно-правова форма юридичної особи, кооператив, виробничий кооператив, сільськогосподарський кооператив, обслуговуючий кооператив, споживчий кооператив, підприємницьке товариство, непідприємницьке товариство, членські відносини.

Zelisko A.V. The phenomenon of agricultural cooperatives in the current legislation of Ukraine: civil law aspects.

The article deals with the problem of legal regulation of agricultural cooperatives which has arisen due to the adoption of the new legislative act "On Agricultural Cooperation". The author examines this problem in terms of the lack of systematic legal regulation of cooperatives and emphasises that agricultural cooperatives under current legislation are different from other cooperatives operating in Ukraine.

The author's thesis on the distinctiveness of agricultural cooperatives is based on their special legal characteristics: the legal regime of property, specific features of management and specific features of the object of property rights of members of an agricultural cooperative. The article criticises the indication of a special act according to which agricultural cooperatives are not subject to the provisions of the Law of Ukraine "On Cooperation".

The author emphasises that this situation contradicts the logic of legal regulation of cooperatives. According to the laws of legal technique, the Law 'On Cooperation' is general in relation to the newly adopted regulatory act. Accordingly, the latter should be based on and comply with their provisions, as it is intended to regulate only cooperatives in the field of agricultural activities. Nevertheless, the provisions of this Law, in terms of their content, look as if the above-mentioned general regulations do not exist.

The article is based on the assertion that the current legislation establishes fundamental changes in the status of agricultural cooperatives. In particular, the legislator abandons the structure of a mutual fund, replacing it with the authorised capital. As a result, the object of ownership of a cooperative member is technically replaced from a share to a share in the authorised capital. A similar transformation mechanism applies to the introduced patronage dividends, which are a part of the financial result (profit) of an agricultural cooperative operating for profit. The author's analysis of the current legislation has led to the conclusion that there is a new special form of cooperative which is fundamentally different from the existing types of cooperatives.

Key words: legal entity, type of legal entity, legal form of legal entity, cooperative, production cooperative, agricultural cooperative, service cooperative, consumer cooperative, business company, non-entrepreneurial company, membership relations.

Постановка проблеми. Законодавство в Україні уже тривалий час знаходяться в перманентному стані трансформації, який має здатність затихати чи активізуватися час від часу. Проте останні два роки ми є свідками ґрунтового посилення змін у нормативних актах, при чому змін, які є масштабними і концептуальними для правового мислення як науковців, так і практиків.

У руслі задекларованих та реалізовуваних на сьогодні процесів рекодифікації набувають особливої актуальності питання систематизації цивільного законодавства в усіх його напрямках. Традиційно, одним із болючих питань у цьому сенсі є систематизація юридичних осіб приватного права. І, можна беззаперечно стверджувати, що перші місця у рейтингу непослідовності законодавчого регулювання займають кооперативи. Попри загальну визнаність цього факту, ситуація щодо вирішення цього питання не відзначалася впродовж останніх років тенденцією до вирішення. Таким чином, підняті у статті питання є актуальними та затребуваними для науки і практики.

Означена актуальність зростає також і в силу подальшої активації євроінтеграційних проце-

сів, які запускають у дію додаткові процеси приведення національного законодавства у відповідність до стандартів ЄС. Підписання 2020 році Угоди між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу «Підтримка ЄС для розвитку сільського господарства та малих фермерських господарств в Україні» визначило стратегічну ціль перед вітчизняним законодавцем щодо покращеного та прозорого управління сільськогосподарськими ресурсами, включаючи землю, що забезпечує належне середовище для сталого розвитку сільських територій, орієнтованих на малі та середні фермерські господарства і малі та середні підприємства, які є добре інтегрованими в консолідовані ланцюги створення цінності. Така ціль відповідно до п. 3.2.2. Угоди передбачає в якості шляхів її досягнення, у тому числі, допомогу в розробці нормативно-правових актів та стандартів ефективності для стимулювання створення конкурентного середовища та участі приватного сектору у наданні послуг, пов'язаних з землею [1].

Мета дослідження. Метою статті є комплексний аналіз чинного законодавства України з метою виявлення суті і місця конструкції сільськогосподарських кооперативів в системі юридичних осіб приватного права та формування подальших шляхів її систематизації та уніфікації регулювання кооперативів у цій системі.

Стан опрацювання проблематики. Юридична особа як суб'єкт цивільних правовідносин була предметом досліджень таких відомих учених, як: Т.В. Боднар, Д.В. Боброва, В.І. Борисова, С.М. Братусь, Є.В. Вавилин, В.А. Васильєва, О.М. Вінник, М.К. Галянтич, Н.С. Глусь, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, І.В. Жилінкова, Ю.М. Жорнокуй, Д.В. Задихайло, О.І. Зозуляк, І.С. Канзафарова, О.Р. Кібенко, В.М. Коссак, О.В. Кохановська, В.В. Кочин, В.М. Кравчук, О.Д. Крупчан, Н.С. Кузнецова, І.М. Кучеренко, І.В. Лукач, В.В. Луць, Р.А. Майданик, В.М. Махінчук, Л.С. Нецька, В.Д. Примак, І.Б. Саракун, І.А. Селіванова, В.І. Семчик, І.В. Спасибо-Фатєєва, Р.О. Стефанчук, Н.І. Титова, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова, Я.М. Шевченко, Ю.С. Шемшученко, С.І. Шимон, Р.Б. Шишка, В.С. Щербина, О.В. Щербина, Ю.М. Юркевич, В.З. Янчук, В.Л. Яроцький та ін. Спеціалізовані дослідження кооперативів проводили у своїх працях І.М. Кучеренко, Р.В. Мавліханова, В.З. Янчук та ін. Однак тема залишається актуальною в силу активних процесів законодавчої трансформації у нашій державі.

Виклад основного матеріалу.

Історичні аспекти формування основи правового регулювання сільськогосподарських кооперативів в Україні.

Отримавши свій початок у 90-х роках із прийняттям Законів України «Про споживчу коо-

перацію» (1992 р.) та «Про сільськогосподарську кооперацію» (1997 р.), які були прийняті за умов відсутності доктринальних системних напрацювань щодо кооперативів як автономних юридичних осіб приватного права, ситуація щодо проблемності регулювання кооперативів у подальшому лише поглиблювалася.

Подальша розробка та прийняття ЦК України та Закону України «Про кооперацію» відбувалася в унісон у часі – впродовж 2003 року. Попри це, як свідчить аналіз положень цих кодифікованих актів, вони не зовсім узгоджені між собою. Спеціальний Закон, фактично, не сприйняв однозначно запроваджену ЦК України концепцію розподілу кооперативів на підприємницькі товариства та непідприємницькі. У статті 6 Закону «Про кооперацію» зазначено, що відповідно до завдань та характеру діяльності кооперативи поділяються на такі типи: виробничі, обслуговуючі та споживчі. За напрямками діяльності кооперативи можуть бути сільськогосподарськими, житлово-будівельними, садово-городніми, гаражними, торговельно-закупівельними, транспортними, освітніми, туристичними, медичними тощо [2]. Норми Закону передбачають положення про те, що кооператив може створюватися з метою отримання прибутку або ж без неї. Водночас, диференціації статусу членів підприємницьких чи непідприємницьких кооперативів у нормах даного акту не спостерігається. Більше того, виокремлення у Законі типів кооперативів і видів їх за напрямками діяльності призводить до невизначеності організаційно-правової форми останніх і того, як саме вони вписуються у запропоновані три типи кооперативів. Та й саме вживання терміну «тип» кооперативу викликає одразу роздуми щодо його змісту і співвідношення його з поняттям організаційно-правової форми. А чинне законодавство, на жаль, не містить однозначних підходів щодо вирішення цього питання.

ЦК України у своїх нормах передбачає лише опосередковану вказівку на те, що виробничі кооперативи належать до підприємницьких товариств (і передбачає, фактично, спеціальні норми щодо їх статусу), а споживчі та обслуговуючі кооперативи до непідприємницьких товариств [3]. І норми даного кодифікованого акту дають можливість зробити висновок, що члени перших будуть мати право на отримання частини прибутку, а члени других – ні. Це, здавалось би доволі чітке правило нівелюється нормами Закону «Про кооперацію», у яких важко віднайти таку однозначну чітку лінію щодо розподілу майнових прав членів обидвох видів кооперативів. І проблемність цього питання іще поглиблювалася на фоні уже прийнятих раніше Законів «Про споживчу кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію», норми яких

не лише не були приведені технічно у відповідність до прийнятих у 2003 актів, а й, де факто, суперечили їм. Найбільш яскраво це проявлялося і продовжує проявлятися на прикладі норм Закону України «Про споживчу кооперацію», ст. 5 якого надає членам споживчих товариств право на отримання прибутку [4].

Попри надзвичайно активну діяльність законодавця, означена ситуація не була виправлена і не спостерігалось якихось системних стратегічних дій у цьому напрямі.

І ось, у 2020 році відбувся, здавалось би, ґрунтовний крок щодо змін у цій сфері – був прийнятий Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» у абсолютно новій редакції із відповідними наступними змінами від липня 2021 року. Прийняття цього акту спричинило, як видається, остаточний колапс у сфері регулювання кооперативних юридичних осіб. Виходячи із елементарних догм юридичної техніки, ЦК України та Закон «Про кооперацію» є загальними щодо новоприйнятого нормативного акта нормами. Відповідно, останній має ґрунтуватись на їх положеннях і їм відповідати, так як покликаний регулювати лише кооперативи у сфері сільськогосподарської діяльності. Попри це, норми даного Закону за своїм змістовим навантаженням виглядають так, ніби означених загальних щодо нього нормативних актів не існує.

Місце сільськогосподарських кооперативів в системі юридичних осіб приватного права.

Запровадження сільськогосподарських кооперативів у правовій площині відбулося шляхом прийняття у липні 2020 року Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та внесенням змін до норм ЦК України, зокрема ч. 1 ст. 84, згідно із якими до підприємницьких товариств включені, окрім господарських, «виробничі кооперативи чи сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські кооперативні об'єднання, що діють з метою одержання прибутку» [3]. Оминаючи питання щодо доцільності включення до цього переліку кооперативних об'єднань (позаяк це питання потребує окремої уваги) і виходячи із буквального тлумачення норми статті 84 ЦК України, можливим є зробити висновок, що сільськогосподарські кооперативи подані як окрема форма підприємницького товариства, рівноцінна і відмінна від виробничих кооперативів.

Звернення до спеціального Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» посилює такий висновок, адже у його нормах установлюються кардинальні зміни статусу кооперативів. Зокрема, законодавець відмовляється від конструкції пайового фонду, замінюючи його статутним капіталом. Як наслідок, відбувається технічна заміна об'єкта права власності члена

кооперативу з паю на частку у статутному капіталі. У ст. 22 Закону ідеться про те, що частка кожного члена сільськогосподарського кооперативу формується за рахунок його вкладу та додаткових вкладів у разі їх внесення. Також у нормах цієї статті зазначається і про персоніфікацію такої частки за кожним членом кооперативу [5]. Якщо проаналізувати цю норму із положеннями Закону України «Про кооперацію», то можна стверджувати, що сам механізм обчислення об'єкта права власності члена кооперативу залишився той самий – відбулася лише термінологічна новація. Зміст залишився статичний. Виникає питання про сенс таких новацій.

Аналогічний механізм трансформації стосується і запроваджених патронажних дивідендів, якими є частина фінансового результату (прибутку) сільськогосподарського кооперативу, що діє з метою одержання прибутку, що залишається після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, передбачених законом, визначена за результатами фінансового року і розподілена у порядку, визначеному Правилами внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського кооперативу (ст. 26 Закону) [5]. Якщо проаналізувати наступні положення цієї статті, то такі патронажні дивіденди виплачуються за результатами особистої трудової участі чи користування послугами кооперативу. Такі патронажні дивіденди технічно замінюють собою кооперативні виплати, установлені у Законі України «Про кооперацію». Однак, Закон «Про сільськогосподарську кооперацію» зазначає що патронажні дивіденди характерні лише для тих кооперативів, які діють з метою одержання прибутку. Кооперативні ж виплати характерні для усіх видів кооперативів, як підприємницьких, так і не підприємницьких. Крім того, ст. 26 Закону «Про сільськогосподарську кооперацію» суперечить сама собі: встановлюється, що такі патронажні дивіденди є лише в кооперативах, які мають на меті отримання прибутку, але обраховуються вони залежно від обсягу користування послугами кооперативу. Останнє ж характерне для споживчих і обслуговуючих кооперативів, які віднесені ЦК України до непідприємницьких товариств.

Окрім того, попри свою термінологічну інноваційність, Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію», подекуди, використовує терміни, які не застосовуються уже в новоприйнятих нормативних актах. Наприклад, термін «спостережна рада» натомість «наглядова рада». Звичайно, що останній аспект суто технічний і не заслуговує на увагу як концептуальний, але він «відтіняє» проблеми із цілісністю регулювання сільськогосподарських кооперативів у аналізованому Законі і відповідністю його чинному законодавству загалом.

Викладений аналіз ЦК України, який визначає сільськогосподарські кооперативи як рівноцінні із виробничими і відмінні від них, посилений нормами Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» роблять можливою тезу про те, що є нова спеціальна форма кооперативу – кардинально відмінна від існуючих видів кооперативів. І проблема її невідповідності цілому ряду існуючих нормативних актів щодо кооперативів уже піднімалася нами у попередніх працях.

Однак, подальше ознайомлення із Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» призводить до підняття іще однієї суттєвої проблеми. Його норми установлюють різновиди сільськогосподарського кооперативу, базуючись уже на забутому у всіх інших нормах Законі України «Про кооперацію», яким передбачається три форми кооперативу: виробничі, споживчі і обслуговуючі. Опосередковано такий поділ підтримує і ЦК України, у якому у ст. 85, 86 виробничі віднесені до підприємницьких, а споживчі і обслуговуючі до непідприємницьких.

Зокрема, у ч. 3 ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» установлюється, що сільськогосподарський кооператив може здійснювати діяльність з метою одержання прибутку або без мети одержання прибутку. А у ч. 4 цієї ж статті деталізується, що сільськогосподарський кооператив, що здійснює діяльність без мети одержання прибутку, є неприбутковою організацією у разі, якщо його діяльність відповідає сукупності таких ознак, поміж яких те, що кооператив не здійснює виробництва сільськогосподарської продукції і надає послуги виключно своїм членам [5].

Якщо виходити із зазначених положень, то ми маємо справу не з окремою формою кооперативу, а з новим запровадженим у законодавство родовим поняттям, яке включає в себе різні різновиди кооперативу. Такі поняття у своїх працях І.М. Кучеренко називала системоутворюючими [6, с. 223]. Кваліфікуючою ознакою для такого родового поняття є спеціальний суб'єктний склад засновників/членів кооперативу – фізичні та/або юридичні особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції і, відповідно, сфера їх діяльності, пов'язана із використанням земельних ділянок для виробництва своєї продукції. А створюватися такий кооператив може як підприємницький, так і непідприємницький, метою якого є обслуговування своїх членів. Якщо виходити із таких висновків, сформованих на підставі аналізу норм Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», то останні створюють резонанс із нормою ст. 84 ЦК України, за якою сільськогосподарські кооперативи відмінні від виробничих і є окре-

мою спеціальною організаційно-правовою формою підприємницьких товариств.

Постає нагальна потреба приведення у відповідність норм ЦК України, Закону України «Про кооперацію», «Про споживчу кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію». Оскільки на даний час ці акти існують у різних концептуальних площинах регулювання кооперативних юридичних осіб. За таких умов ефективна і успішна діяльність останніх вбачається неможливою априорі. І стратегічні напрями у сфері рекодифікації не зможуть дати належного результату без системної чистки та впорядкування спеціальних по відношенню до ЦК України нормативних актів.

Висновки. Таким чином, законодавчий дисонанс проходить, де-факто, у двох площинах. По-перше, Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» і ЦК України створюються умови для існування нової форми підприємницького товариства, якісно відмінної від традиційних кооперативів (про чому ця відмінність лише термінологічна, а не змістова). А по-друге, норми того ж Закону «Про сільськогосподарську кооперацію» визначають сільськогосподарські кооперативи як родові поняття, здатне на практиці проявлятися і вигляді підприємницького чи непідприємницького кооперативу.

Імовірні лінії щодо гармонізації цієї ситуації проходять у напрямі необхідності обрання законодавцем єдиного вектору щодо регулювання статусу кооперативів – шляхом обрання чи то нового підходу із введенням в дію статутного капіталу та конструкції дивідендів для кооперативів чи то збереженням традиційного у всьому світі для кооперативів пайового капіталу та кооперативних виплат. А наступним кроком, очевидно, має бути «вписання» родової категорії сільськогосподарського кооперативу в систему юридичних осіб приватного права. Видається, що поняття сільськогосподарського кооперативу має ознаки родового за рахунок можливості створення його у формі виробничого, споживчого чи обслуговуючого кооперативу. Водночас, по відношенню до поняття «кооператив»,

поняття «сільськогосподарського кооперативу» є спеціальним в силу спеціального суб'єктного складу – виробників сільськогосподарської продукції та спеціальної сфери діяльності.

Відповідно, поняття сільськогосподарського кооперативу набуває ознак проміжної системоутворюючої форми в системі юридичних осіб приватного права. Ієрархічно, система таких родових категорій виглядатиме наступним чином: «кооператив» – «сільськогосподарський кооператив» і різновиди сільськогосподарського кооперативу – виробничі, споживчі і обслуговуючі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Угода між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу «Підтримка ЄС для розвитку сільського господарства та малих фермерських господарств в Україні» 28.01.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-20#Text.
2. Про кооперацію : Закон України від 10 липня 2003 року № 1087-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 5. Ст. 35.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
4. Про споживчу кооперацію : Закон України Закон від 10.04.1992 № 2265-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2265-12> (дата звернення 23.01.2024).
5. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21 липня 2020 року № 819-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2020. № 52, ст. 497. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#n333>.
6. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : монографія. К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. 328 с.